

УДК 303.422(092) (477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/92-1-8>

Марія КАЛАШНИК,

orcid.org/0000-0002-6432-2776

доктор мистецтвознавства, професор, заслужений діяч мистецтв України,
професор кафедри музичного мистецтва
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) *asd_x@ukr.net*

Ганна ХІРІНА,

orcid.org/0000-0003-1293-8189

кандидат історичних наук, доцент,
доцент закладу вищої освіти кафедри фундаментальних та суспільно-гуманітарних наук
Національного фармацевтичного університету
(Харків, Україна) *kilyasha@ukr.net*

ПРОФЕСІЙНО-ТВОРЧИЙ ТЕЗАУРУС ЯК МЕТОД БІОГРАФІСТИКИ. ІННОВАЦІЙНИЙ ПОГЛЯД НА БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ М. Ф. СУМЦОВА

Стаття присвячена аналізу тезаурусного підходу як методу створення наукової біографії. Проаналізовані поняття тезаурус, професійно-творчий тезаурус, біографістика і біографіка, показана різниця між цими категоріями. Визначено зв'язок біографістики як одного з напрямків гуманітарного знання з бібліографією, просопографією, мемуаристикою і енциклопедистикою. В роботі сформульований біографічний наратив ХХІ ст., сутність якого полягає у створенні духовно-інтелектуального портрету особистості, яка є творцем як нового знання (наукового, мистецького), так й митцем в широкому розумінні цього поняття. В роботі зроблена спроба аналізу використання професійно-творчого тезаурусу для характеристики особистості, її творчої діяльності, визначення смислової карти і культурного коду об'єкта біографічного дослідження. Особистість розглядається як носій певної системи понять, категорій, символів, інтелектуальних орієнтирів, які об'єднані в понятті «персональний тезаурус». Визначено, що тезаурусний підхід при створенні наукової біографії дає можливість виявити глибинні характеристики особистості, її інтелектуальний діалог зі своєю історичною добою. Біографія розглядається як визначена система знань і смислів конкретної історичної постаті, яка завжди є носієм власного індивідуального особливого тезаурусу, який можливо дослідити через аналіз епістолярної спадщини, щоденників, авторських текстів, публічних виступів. В статті вперше проаналізована наукова спадщина академіка, професора Харківського Імператорського університету М. Ф. Сумцова (1854–1922) в галузі біографістики з точки зору використання ним професійно-творчого тезаурусу для створення більш ніж 500 біографічних розвідок про видатних діячів української і європейської культури XVI–XIX ст. Визначений внесок М. Ф. Сумцова в започаткування використання тезаурусного підходу в сучасній вітчизняній біографістиці. Проаналізований творчий тезаурус самого М. Ф. Сумцова, як науковця-біографа, який складається з понять митець, вчений, народ, освіченість, культура, історія, традиція, звичаї, національна ідентичність, етнографічна правда, історична пам'ять, спадщина, мова як засіб ідентифікації, визначені головні смислові поля тезаурусу М. Ф. Сумцова.

Ключові слова: біографіка, біографістика, тезаурус, професійно-творчий тезаурус, особистість, індивідуальність, М. Ф. Сумцов, культурний код, світогляд, особистість, митець, біографія, смислова карта.

Mariya KALASHNYK,

orcid.org/0000-0002-6432-2776

Doctor of Arts, Professor;

Professor at the Department of Music Art, Honored Worker of Arts of Ukraine

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

(Kharkiv, Ukraine) asd_x@ukr.net

Ganna KHIRINA,

orcid.org/0000-0003-1293-8189

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Fundamental and Social Sciences and Humanities

National University of Pharmacy

(Kharkiv, Ukraine) kilyasha@ukr.net

PROFESSIONAL-CREATIVE THESAURUS AS A METHOD OF BIOGRAPHICAL STUDIES. AN INNOVATIVE VIEW OF BIOGRAPHICAL RESEARCH BY M. F. SUMTSOV

The article is devoted to the analysis of the thesaurus approach as a method of creating a scientific biography. The concepts of thesaurus, professional and creative thesaurus, biographistics and biographica are analysed, and the difference between these categories is shown. The connection between biographistics as one of the areas of humanities knowledge and bibliography, prosopography, memoir writing and encyclopaedism is determined. The work formulates a biographical narrative of the 21st century, the essence of which lies in the creation of a spiritual and intellectual portrait of a personality who is both a creator of new knowledge (scientific, artistic) and an artist in the broad sense of the term. The work attempts to analyse the use of a professional and creative thesaurus to characterise a personality, their creative activity, and to determine the semantic map and cultural code of the object of biographical research. A personality is seen as a carrier of a certain system of concepts, categories, symbols, and intellectual landmarks, which are combined in the concept of a 'personal thesaurus.' It has been determined that the thesaurus approach in the creation of a scientific biography makes it possible to reveal the deep characteristics of a personality, its intellectual dialogue with its historical era. A biography is seen as a specific system of knowledge and meanings of a particular historical figure, who always carries their own individual thesaurus, which can be explored through the analysis of epistolary heritage, diaries, author's texts, and public speeches. This article is the first to analyse the scientific legacy of academician and professor at Kharkiv Imperial University M. F. Sumtsov (1854–1922) in the field of biographistics from the point of view of his use of a professional and creative thesaurus to create more than 500 biographical studies on prominent figures of Ukrainian and European culture of the 16th–19th centuries. M. F. Sumtsov's contribution to the introduction of the thesaurus approach in modern domestic biographistics is identified. The creative thesaurus of M. F. Sumtsov himself, as a scientist-biographer, consisting of the concepts of artist, scientist, people, education, culture, history, tradition, customs, national identity, ethnographic truth, historical memory, heritage, language as a means of identification, and the main semantic fields of M. F. Sumtsov's thesaurus are defined.

Key words: biographica, biographistics, thesaurus, professional and creative thesaurus, personality, individuality, M. F. Sumtsov, cultural code, worldview, personality, artist, biography, semantic map.

Постановка проблеми. Збереження пам'яті про видатних особистостей, які змінювали світ, культуру, впливали на життя людства, і передача цих знань наступним поколінням є важливим завданням наукових напрямків біографіки і біографістики. Наукові поняття «біографіка» і «біографістика» мають спільною рисою дослідження біографії конкретної історичної постаті, але якщо біографіка збирає факти і архівні джерела, робить опис подій в житті людини, то біографістика представляє собою більш складну наукову дисципліну і ретельно аналізує і інтерпретує не тільки окремі факти, але й дає їм оцінку, застосовуючи при цьому методи герменевтики і тезаурусного підходу. Можна сказати, що біографіка – це окремі «цеглини» життя людини, з яких біографістика

створює науковий портрет особистості, аналізує її світогляд, його вплив на творчу діяльність та роль постаті в певному історико-культурному просторі і контексті. Біографістика тісно співпрацює з бібліографією, просопографією, мемуаристикою, енциклопедистикою, використовуючи тезаурус цих наукових галузей. Сучасна біографістика переживає методологічне оновлення, виходячи за межі традиційного опису життєвих фактів та хронологічних подій. В добу складних соціально-культурних трансформацій, які в даний час переживає людство, гуманітарної кризи і повороту до широкого використання інтердисциплінарних підходів з'являється потреба у ретельному збереженні пам'яті про окремих людей, значно зростає інтерес до реконструкції внутрішнього світу

особистості, її ціннісних орієнтирів, моделей мислення, духовних пошуків. Біографічний наратив XXI ст. тяжіє до інтелектуального портрета, дослідження феномену людини як носія культурного коду, професійної ідентичності та соціальної пам'яті. У цьому контексті дедалі актуальнішим стає тезаурусний підхід, який дозволяє аналізувати не лише події життя, але й смислові структури, що визначають творчість і діяльність героя біографії.

Аналіз досліджень. Аналіз широкого кола наукових джерел показує, що тема тезаурусного підходу в сучасному гуманітарному дискурсі є актуальною та важливою і цікавить багатьох дослідників. В наш час вже існує велика кількість видів тезаурусів, що описують понятійні та термінологічні системи багатьох предметних галузей. Однак розробка тезауруса для нової предметної галузі, так само як і його поповнення, все ще залишається складною проблемою. Дослідження тезаурусного підходу вже проводилися дослідниками в різних галузях гуманітарного знання. Грунтовне дослідження походження і змісту самого терміну «тезаурус» міститься в наукових працях М. П. Калашник (Kalashnyk, 2011; Калашник, 2021), яка вперше використовує тезаурусний підхід для аналізу композиторської творчості цілої плеяди вітчизняних і зарубіжних музичних митців. Також проблема визначення музичної термінології розглянута в праці Ю. Лошкова (Лошков, 2008). Цікавою є розробка культурологічного тезауруса колективом авторів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого під редакцією В. О. Лозового, яка містить 900 статей, у тому числі й біографій видатних діячів культури (Морфологія культури, 2007). Ці розробки є найбільш близькими для використання тезаурусного підходу в біографістиці. Л. П. Величко розглядає використання тезаурусів для чіткого визначення та упорядкування наукової термінології в галузі хімії і біології, зазначає, що тезаурус допомагає структурувати знання та надавати точне, однозначне значення науковим термінам (Величко, 2014). В наукових працях Г. Мацюк досліджені основні види та змістове наповнення інформаційно-пошукових тезаурусів, які використовуються в зарубіжних та вітчизняних бібліотеках, як інформаційний ресурс структури певної предметної області та інструмент формування пошукових образів документів і пошукових запитів у бібліотеках (Мацюк, 2021; Мацюк, 2007). Важливою для нашого дослідження є стаття О. Рейди, К. Івлєвої, Т. Братусь, а якій автори досліджують словники тезаурусного типу, аналізують найбільш відомі тезаурусні

словники з метою виявлення комплексу ідей, що слугують лексикографічними витоками концепції, пояснюють положення слова у словнику тезаурусного типу (Рейда, Івлєва, Братусь, 2020).

Проблемам сучасної біографіки і біографістики сьогодні приділяється значна увага, Центром українських студій і краєзнавства імені П. Т. Тронька ХНУ імені В. Н. Каразіна, Інститутом біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІБД НБУВ) проводяться наукові конференції, на яких розглядаються методологічні і теоретичні питання створення наукових біографій. Важливим джерелом нашого дослідження стала наукова доповідь ІБД НБУВ «Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми і методи дослідницької та інформаційної роботи, інтеграції й поширення біографічних знань» (2024 р.), в якій підводяться підсумки виконання теми НДР відомчого замовлення НАН України «Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми і методи дослідницької та інформаційної роботи, інтеграції та поширення біографічних знань». Одержані результати наукового дослідження засвідчили, що питання інтеграції й поширення біографічної інформації, місця й ролі в цій справі різних наукових установ, заохочення біографічного читання й підтримки не лише професійної, але й аматорської біографічної творчості громадян при створенні наукової біографії є важливою частиною сучасного наукового знання (Сучасна біографіка та біобібліографія, 2024). Філософсько-теоретичні і методологічні проблеми сучасної біографістики знайшли своє відображення в працях В. І. Попик (Попик, 2024) та І. В. Голубович (Голубович, 2024). Питання розвитку педагогічної біографіки, її потенціалу для підготовки педагогів розглянуто в колективній роботі «Дослідження освітньої біографії як біографічне навчання» під редакцією Л. В. Литвинюк (Дослідження освітньої біографії як біографічне навчання, 2023).

Культуротворчий потенціал епістолярію як однієї з форм професійно-творчого тезаурусу, яка дозволяє розкривати суто особистісні виміри творчої індивідуальності, розглянутий в монографії О. І. Оніщенко (Оніщенко, 2017). Питання розвитку енциклопедистики, як окремої галузі наукового знання, яка в основі своїх досліджень має суто тезаурусний підхід, детально висвітлено в колективній монографії «Традиції та сучасні концепти енциклопедичної справи в Україні» (Традиції та сучасні концепти енциклопедичної справи в Україні, 2018).

Значний масив наукових досліджень з питань застосування тезаурусного підходу в наукових

дослідженнях і активний розвиток біографістики дає можливість розглянути проблему використання тезаурусного підходу для створення наукової біографії. Прикладом такого підходу може бути біографічні студії М. Ф. Сумцова, дослідженню яких вже було присвячено кілька наших наукових розробок (Kalashnyk, Khirina, Soshnikov, Novikov, Savchenko, 2024; Хіріна, Калашник, 2025а; Хіріна, Калашник, 2025b; Хіріна, Калашник, 2025с).

Мета статті. Метою статті є аналіз сутності професійно-творчого тезауруса, особливостей використання та витоків сучасного тезаурусного підходу в біографістиці, зародження цього методу ще у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. у науковому доробку видатного українського вченого, академіка, професора Харківського Імператорського університету, провідного майстра наукової біографіки і біографістики М. Ф. Сумцова, праці якого фактично стали предтечою професійно-творчого тезаурусу.

Виклад основного матеріалу. В історії культури людства завжди ключову роль відіграє творча особистість, яку ми називаємо митцем. Збереженням пам'яті про діяльність, творчу майстерню, наукові методи та прийоми митців в широкому розумінні цього слова займається науковий гуманітарний напрям – біографістика, яка широко використовує такий метод дослідження і створення наукової біографії, як професійно-творчий тезаурус. Професійно-творчий тезаурус – це сукупність знань про спеціалізований діяльнісний досвід особистості, засоби його набуття, що зберігаються у свідомості людини і втілюються в різних видах творчості. Тезаурусний підхід ґрунтується на уявленні про особистість як носія певної системи понять, категорій, символів та інтелектуальних орієнтирів, які об'єднані в понятті «персональний тезаурус». На відміну від фактографічного методу, який фіксує події та дати, тезаурусний аналіз спрямований на виявлення внутрішньої логіки мислення, професійного та духовного досвіду. Біографія у такому ракурсі постає як смислова карта, де кожне поняття є ключем до розуміння культурної та наукової позиції конкретної постаті, її ролі в історико-культурному процесі. З точки зору методології історичного дослідження тезаурусний підхід інтегрує герменевтику, інтелектуальну історію, культурологію та біографічну реконструкцію і має своєю метою відтворення не лише зовнішньої, але й внутрішньої біографії людини, що полягає в системі понять, якою оперує людина, концептах, що визначають її творчість, ідеї, які формують її професійний світогляд.

Професійно-творчий тезаурус можна розглядати, як певну аналітичну модель, яка є ядром інтелектуальної біографії, і включає понятійно-категоріальний апарат, ціннісні орієнтири, символічні образи та теоретичні джерела, що формують світогляд досліджуваної особистості. Подібна аналітична модель дозволяє структурувати біографічний матеріал не за часовим принципом, а за смисловими полями, такими як «наука», «культура», «освіта», «мистецтво», «етнос», «традиція», «історична пам'ять» тощо. На відміну від стандартного наративу, де основою є події з життя людини, тезаурусний аналіз виходить із ключових понять, навколо яких вибудовується наукова та творча діяльність об'єкту біографічного дослідження. Професійно-творчий тезаурус виявляє глибинні інтенції особистості, її інтелектуальний діалог із конкретною історичною добою, в якій відбувалася творча діяльність митця, взаємини з сучасниками та вплив на них.

Біографія також є системою знань і смислів конкретної історичної постаті, яка є носієм певного власного тезауруса, тому важливим завданням біографістики є реконструкція внутрішнього словника об'єкта дослідження, яка передбачає аналіз авторських текстів, щоденників, епістолярної спадщини, наукових праць, публічних виступів, а також критичних відгуків про діяльність героя. Завданням дослідників в науковому жанрі біографістики є визначення стрижневих понять і концептів, що повторюються, формують систему аргументації або світоглядні або наукові переконання особистості. Внутрішній словник кожної людини є особистим лексиконом смислів, де кожне слово не є випадковим, а несе світоглядне навантаження. Через аналіз цього лексикону можливо відновити уявлення про універсум мислення, виявити, що саме для особистості було істинним, цінним і незаперечним.

Тезаурусний підхід в біографістиці передбачає розгляд подій життя особистості через призму конкретного історико-культурного середовища, притаманних їй національних традицій і звичаїв, особливостей сприйняття світу і можливостей отримання знань, специфіки інтелектуальних дискурсів доби. Біографія конкретної, окремо взятої людини, як би вписується в ширшу культурно-смислову понятійну карту. Методика формування понятійної карти полягає в зборі і збереженні тестового матеріалу (наукові або мистецькі твори, статті, рецензії, відгуки на творчість особистості, листування з сучасниками, мемуари), виділенні ключових понять (термінів, повторюваних концептів, авторських висловів і метафор), групуванні у

сміслові поля (освіта, наука, культура, мистецтво, мораль, нація, традиція), визначення ціннісних домінант (справедливість, об'єктивність, гуманізм, народність, історична пам'ять), виявленні інтелектуальних впливів та діалогів (вчителі, наставники, оточення, сучасники, опоненти, критики). Понятійна карта дозволяє представити професійний світ досліджуваної особи як структуровану систему у вигляді термінів, ідей, світогляду.

Професійно-творчий тезаурус дозволяє показати життєпис конкретної історичної постаті як діалог особи зі своєю епохою, суспільством, народом, інтелектуальною елітою, що дає можливість показати не лише що людина робила, а навіщо і як вона це осмислювала. Тезаурусний підхід не відмовляється від фактів, він не просто їх описує, але поглиблює їх інтерпретацію, вводячи біографію в логіку культурної семантики, дозволяє уникати описовості та поверхневого переказу життєвих подій і фактів, відкриває доступ до творчої або наукової лабораторії митця, внутрішньої логіки творчого процесу і особливостей світогляду, створює можливості порівняльного аналізу культурних діячів через їхні смислові поля.

Яскравим прикладом використання тезаурусного підходу та професійно-творчого тезауруса є науковий доробок в галузі біографістики відомого українського вченого – історика, філолога, філософа, мистецтвознавства, етнографа і фольклориста академіка Української Академії Наук, професора Харківського Імператорського університету Миколи Федоровича Сумцова (1854–1922). М. Ф. Сумцов, наукова творчість якого припала на другу половину XIX – початок XX ст., ще не знав і тому ніколи не використовував термін «тезаурус», але фактично він почав активно застосовувати цей метод при створенні наукових біографій багатьох відомих діячів культури, мистецтва і науки. М. Ф. Сумцов був одним з провідних та визнаних майстрів наукової біографії не тільки в Україні, але й у Європі. Літературний талант та кропіткий науковий пошук вченого залишив нащадкам біля 500 публікацій різного характеру (монографії, наукові, у тому числі і енциклопедичні, статті, короткі замітки в газетах, некрологи), які були присвячені різноманітним аспектам життя та творчості багатьох діячів науки, культури та громадського життя України та Європи, популяризації цих постатей серед широких кіл громадськості.

Наприкінці XIX ст. в світі набувають популярності різноманітні енциклопедичні видання, які ставали важливим джерелом інформації для усіх верств населення. Українська тематика до початку 90-х років XIX ст. в енциклопедіях була представ-

лена фрагментарно. Тому було необхідно було заповнити ці прогалини, за що й взявся М. Ф. Сумцов, створивши протягом 1892–1909 років 286 статей для відомих енциклопедичних видань. Статті в енциклопедичних словниках, авторства М. Ф. Сумцова, переважно були присвячені питанням української культури, етнографії, фольклору, в тому числі величезний масив цих публікацій надавав інформацію про відомих діячів культури, починаючи з часів Давньої Русі, і до початку XX ст. Детальний аналіз змісту і унікальності етнографічних публікацій М. Ф. Сумцова зробив харківський дослідник його творчості М. М. Красіков (Красіков, 2024: 133–144). Для енциклопедичних видань М. Ф. Сумцов створює портретну галерею таких видатних та знакових в історії української історії постатей, як Д. Туптало, Й. Княгиницький, І. Рогалевський, Є. Плетенецький, Л. Баранович, Г. Святополк-Четвертинський, І. Гізель, І. Трофимович-Козловський, К. Острозький, К. Транквіліон-Ставровецький, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, І. П. Котляревський, Я. Ф. Головацький, А. Л. Метлинський, П. О. Куліш, та інші. Особливе місце займають біографії українських вчених, діячів культури та мистецтва, які були сучасниками М. Ф. Сумцова і з якими вчений був або особисто був знайомий або листувався. До цієї категорії енциклопедичних статей належать біографії М. С. Дринов, О. О. Потебня, Д. М. Овсянико-Куликівський, колег по роботі на історико-філологічному факультеті Харківського Імператорського університету, біографії провідних діячів української культури Б. Д. Гринченка, Є. П. Гребінки, І. К. Карпенка-Карого, М. Л. Кропивницький, Ф. Г. Лебединцева, О. П. Косач, Лесі Українки, Д. А. Матова, І. І. Манжури, Я. П. Новицького, І. С. Левицького та інших. Ці невеликі публікації відкривали для читачів з різних країн Україну з її оригінальною літературою, самобутнім театром, освітою, інтелектуальним доробком. В цих енциклопедичних статтях М. Ф. Сумцова простежується застосування вченим професійно-творчого тезауруса, створення портретів видатних історичних постатей не тільки на основі опису фактів їхнього життя, але й реконструкцію їхнього світогляду, моральних цінностей, духовних орієнтирів.

У своїх біографічних працях М. Ф. Сумцов прагнув виявити смислові ядра особистості – поняття, через які вони осмислювали світ, втілювали в життя свої інноваційні ідеї, сприяли появі нових культурних феноменів. Цікавим прикладом втілення в науковій біографії професійно-творчого тезауруса видатного митця Ренесансу Леонарда да Вінчі є праця вченого про художника 1907 року,

призначена для широкого кола читачів, в якій М. Ф. Сумцов подає коротеньку, але дуже живо і цікаво скомпоновану характеристику Леонардо да Вінчі не тільки як художника, але й як різнобічного вченого, митця, гуманіста, філософа, публіциста (його обурення проти смертної кари, погляд на життя, творчість). В цієї роботі вчений на прикладі Леонарда да Вінчі аналізує появу і розвиток культурного феномену людства – меценатства та пояснює значення самого терміну (Сумцов, 1907).

М. Ф. Сумцов був справжнім майстром наукової біографії, здається, що він вже наприкінці XIX – на початку XX ст. вже використовував метод просопографії, розглядаючи життя та творчість конкретної особи з урахуванням всіх обставин життя, впливу оточення, особливостей світогляду, характеру людини, історичної доби. Яскравими прикладами цього є роботи вченого, присвячені видатним діячам української культури польсько-литовської доби XVI–XVII ст. Історія української культури, українське церковне життя часів Ренесансу були однією з улюблених тем М. Ф. Сумцова, він неодноразово у своїх працях звертався до історичних постатей цієї доби – С. Оріховського, Л. Барановича, І. Галатовського, І. Гізеля, І. Вишенського. Вченого цікавили складні процеси релігійного життя в Україні, розвиток полемічної літератури як форми соціального протесту та духовних пошуків українцями того часу своєї національної ідентичності, тому він досліджував ці складні питання через діяльність конкретних особистостей – полемістів та діячів церкви. В образах церковних діячів М. Ф. Сумцов завжди бачив конкретних людей, з їх характерами, талантами, вадами та хитами, пошуками себе, істини та своєї ролі у суспільному житті. І в цьому був весь Микола Федорович, він був таким самим, як і герої його наукових біографій. У М. Ф. Сумцова герої його наукових біографій постають перед нами як носії певного культурного коду, що знаходить свій вираз в поняттях «служіння народу», «культурна місія», «відстоювання національних інтересів», «боротьба за справедливість і правду». Біографічний опис у М. Ф. Сумцова стає тезаурусною моделлю, у якій через мову героя, його улюблені теми, моральні формули розкривається внутрішній світ постаті. Особливістю біографічного методу М. Ф. Сумцова було прагнення не просто розповісти про життя, а розтлумачити особистість, її духовну історію, інтелектуальні джерела, ціннісні домінанти. Тому біографії, створені М. Ф. Сумцовим, можна вважати ранніми зразками тезаурусної біографістики.

Творчий тезаурус М. Ф. Сумцова – дослідника біографії формується навколо понять митець, вчений, народ, освіченість, культура, історія, тра-

диція, звичаї, національна ідентичність, етнографічна правда, історична пам'ять, спадщина, мова як засіб ідентифікації. Головні смислові поля тезаурусу М. Ф. Сумцова – Україна і українська мова; культура і народ; історична та культурна спадщина; наука і освіта; моральні цінності і ідеали. Для М. Ф. Сумцова біографія конкретної постаті або цілого народу – перш за все це духовна історія, зосереджена в мові, фольклорі, обрядах, символах, музейних пам'ятках і пам'яті народу. Інтелектуальна карта М. Ф. Сумцова складна і багатшарова, вона включає як українську філософську і фольклорно-етнографічну традицію, так і європейську культуру XVI–XIX ст. Професійно-творчий тезаурус вченого дозволяє нам побачити М. Ф. Сумцова не лише як фактографічну постать, а як творця і дослідника культурного знання, мислителя, що осмислював народ як живу духовну цілісність.

Наукова біографія М. Ф. Сумцова вирізняється не просто фактографічним описом життя видатних діячів, а системною реконструкцією їхнього інтелектуального та духовного світу. Вчений, як справжній майстер наукової біографії, застосовував тезаурусний принцип, виявляючи у кожній постаті центральні поняття, ціннісні домінанти та культурні коди, що визначали їхнє мислення і творчу діяльність, демонстрував, що справжній портрет людини формується через понятійний лексикон, через ті смисли та категорії, якими вона оперує, і через які осмислює світ. У біографічних портретах М. Ф. Сумцова, зокрема в біографічних нарисах про Г. Сковороду, Т. Шевченка, О. Потебню, П. Куліша, відчувається чітке прагнення відтворити внутрішній світ особистості. Наприклад, у портреті Г. Сковороди центральним поняттям виступає «мандрівництво» як спосіб пізнання себе та свободи духу, М. Ф. Сумцов підкреслює його духовну автономію та філософську самостійність, відзначаючи, що «Сковорода прагнув бути вільним душею, залишаючись у постійному пошуку істини і гармонії з собою» (Сумцов, 1918a). В біографії Т. Шевченка М. Ф. Сумцов акцентує увагу на «народності» як ключовому смислому понятті, поет постає пророком нації, через страждання і жертвність якого проявляється національна свідомість. «Шевченко не був лише художником, він був гласом народу», – зазначав вчений (Сумцов, 1918b). Постать Пантелеймона Куліша розкривається через ключові категорії «історія», «книга» та «пам'ять», що дозволяє реконструювати його концепцію культурного самостворення.

В науковій біографії свого вчителя, професора Харківського університету О. О. Потебні

М. Ф. Сумцов акцентував увагу на таких поняттях, як мова, моральні принципи, сила слова, особистість, повага до людини, і зазначав, що «Потебня вражав і імponував цілісністю свого світогляду і строгістю моральних принципів... Глибоке формальне вивчення мови йшло разом з філософським її розумінням, разом з любов'ю до поезії і мистецтва... У кожному його слові вчувалося живе особисте захоплення наукою, як вищим проявом людського духу, повага до особистості людини й особистості народу» (Сумцов, 1922).

М. Ф. Сумцов не просто фіксує факти життя та діяльності видатних особистостей, а створює систему смислових зв'язків, де поняття стають ключами до розуміння внутрішньої логіки мислення і духовного світосприйняття героїв його біографій. Різноманітні за обсягом наукові біографії, створені вченим, можна розглядати як ранні приклади тезаурусної біографістики, де акцент робиться на концептуальній структурі знань і цінностей героя, а не на хронологічному порядку подій. Важливо підкреслити, що сам М. Ф. Сумцов виступає не лише як об'єкт нашого наукового дослідження, але й як методолог біографічного жанру, творчий підхід якого забезпечує перехід від зовнішньої до внутрішньої біографії, роблячи життя і творчість постатей зрозумілими через систему понять і цінностей, якими вони керувалися. Цей метод відкри-

ває нові перспективи для української культурології, історіографії та етнографії, оскільки дозволяє поєднувати фактографію з інтелектуальним і духовним аналізом, формуючи цілісний портрет людини як носія культури та історичної пам'яті.

Висновки. Таким чином, застосування професійно-творчого тезауруса у біографіях М. Ф. Сумцова демонструє, що наукова біографія може бути водночас і фактичним, і концептуальним дослідженням, де кожне поняття стає ключем до розуміння світу і місця особистості у ньому. Методологія вченого показує, що біографія є не лише літописом життя, а й реконструкцією культурного та інтелектуального коду особистості, відкриваючи нові горизонти для розвитку української гуманітаристики та інтердисциплінарних досліджень. Застосування професійно-творчого тезауруса у біографістиці відкриває нові перспективи для інтерпретації життя й творчості видатних постатей, збереження пам'яті про їх діяльність і внесок в історію культури і науки. Біографія стає не лише повідомленням про події, але й реконструкцією смислового універсуму особистості. Такий підхід поглиблює розуміння внутрішньої мотивації, професійної етики, духовних пошуків героя та формує гуманітарний портрет, де людина постає як творець культури, носій цінностей і ідей, що виходять за межі власної епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Величко Л. П. Тезаурус як засіб семантизації наукових понять. *Біологія і хімія в рідній школі*. 2014. № 2. С. 40-42.
2. Голубович І. В. Філософські засади теоретичної біографістики. *Biography. Біографіка. Біографістика*: зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж.: електронне наукове видання / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. Київ, 2024. Вип. 3. С. 26-31.
3. Дослідження освітньої біографії як біографічне навчання / за наук. ред. Л. В. Литвинюк. Полтава: НАНО, 2023. 182 с.
4. Калашник М. П. Музичний тезаурус: специфіка та форми існування. *Музикознавча думка Дніпропетровщини*: [зб. наук. ст.]. Дніпро, 2021. Вип. 20 (1). С. 144-154.
5. Красіков М. М. Людина-енциклопедія: Микола Сумцов як автор енциклопедичних видань. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2024. Вип. 38. С. 133-144.
6. Лощков Ю. І. Професійне музичне мистецтво в понятійному просторі. *Культура України*: зб. наук. ст. Вип. 22. Х.: ХДАК, 2008. С. 141-152.
7. Мацюк Г. Інформаційно-пошукові тезауруси: світовий та вітчизняний досвід формування. *Scientific journal «Library Science. Record Studies. Informology»*. 2019. No. 2. P. 106-115. URL: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.2.2019.175881> (date of access: 19.10.2025).
8. Мацюк Г. Тезаурус як інструмент інформаційного забезпечення міждисциплінарних наукових досліджень: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій. Київ, 2021. 292 с.
9. Морфологія культури: тезаурус / за ред. проф. В. О. Лозового. Харків: Право, 2007. 384 с.
10. Оніщенко О. І. Культуротворчий потенціал епістолярію: європейський досвід другої половини XIX – першої половини XX століття: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 268 с.
11. Попик В. І. Українська біографіка XXI століття: нові виміри. *Biography. Біографіка. Біографістика*: зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж.: електронне наукове видання / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. Київ, 2024. Вип. 3. С. 20-26.
12. Рейда О., Івлєва К., Братусь Т. Дослідження лексикографічних джерел лінгвістичної концепції тезауруса. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 33. Т. 2. Мовознавство. Літературознавство. 2020. С. 126-129. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215862>
13. Сумцов М. Ф. Велетень думки і слова: (О. О. Потебня). Харків: Держ. вид-во України, 1922. 16 с.
14. Сумцов М. Ф. Леонардо да Вінчі: 3 18 мал. Зложив М. Ф. Сумцов. Харків: Друк. «Печат. діло», 1907. 32 с.

15. Сумцов М. Ф. Пантелеймон Куліш: (З приводу 100-ліття народж. 27 лип. 1819 р.). Полтава: Рідне слово, 1919. 54 с.
16. Сумцов М. Ф. Сковорода і Ерн. *Літературно-науковий вісник*. Київ, 1918. Т. 69. Кн. І. Січень. С.41-49.
17. Сумцов М. Ф. Слобожанщина і Шевченко. *Шевченко Т. Г. Кобзар*. В ред. В. Домановського. Харків, 1918. IV-LXXIII.
18. Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми і методи дослідницької та інформаційної роботи, інтеграції й поширення біографічних знань. Наукова доповідь з практичними рекомендаціями. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електронне наукове видання / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ, 2024. Вип. 3. С. 210-255.
19. Традиції та сучасні концепти енциклопедичної справи в Україні: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2018. 280 с.
20. Хіріна Г. О., Калашник М. П. Видатні постаті української культури – М. Ф. Сумцов та М. В. Лисенко: мало-відома сторінка історії. *Future of science: innovations and perspectives* : Proceedings of IX International Scientific and Practical Conference (Stockholm, Sweden, 14–16 July 2025). Stockholm, 2025. Pp. 120-126. <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/19630>
21. Хіріна Г. О., Калашник М. П. Микола Сумцов – дослідник явища меценатства у світовій культурі. *Science and education: synergy of innovation. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference. MDPC Publishing. Berlin, Germany. 2025. Pp. 170-176. URL: <https://sci-conf.com.ua/i-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-science-and-education-synergy-of-innovation-1-3-09-2025-berlin-nimechchina-arhiv/>.*
22. Хіріна Г., Калашник М. М. Ф. Сумцов – першопроходець викладання українською мовою в Харківському Імператорському університеті. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2025, № 3 (143). С. 273-297. URL: https://pedscience.sspu.edu.ua/?page_id=6611
23. Kalashnyk M. Music thesaurus: peculiarities, features, forms of existence (based on composers creative activities).: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства. Київ, 2011. 416 p. <https://www.webofscience.com/wos/pqdt/full-record/PQDT:160241730>
24. Kalashnyk M., Khirina G., Soshnikov A., Novikov I., Savchenko L. Transformation of the content of the category of «artist» in the modern era in philosophical and art historical discourse = Трансформація змісту категорії митця в добу нового часу у філософсько-мистецтвознавчому дискурсі. *Amazonia Investiga*. 2024. Vol. 13, Iss. 79. P. 245–256. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.79.07.19>.

REFERENCES

1. Velychko L. P. (2014). Tezaurus yak zasib semantyzatsii naukovykh poniat. [Thesaurus as a means of semantisation of scientific concepts]. *Biologhiia i khimiia v ridnii shkoli*. 2014, 2. 40-42. [in Ukrainian].
2. Holubovych I. V. (2024). Filosofski zasady teoretychnoi biohrafistyky. [Philosophical foundations of theoretical biographistics]. *Biography. Biohrafika. Biohrafistyka*: zб. pr. In-tu biohr. doslidzh. : elektronne naukove vydannia / NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho; red. kol.: V. I. Popyk (holov. red.) ta in. Kyiv, 3. 26-31. [in Ukrainian].
3. Doslidzhennia osvithoi biohrafii yak biohrafichne navchannia [Researching educational biographies as biographical learning] /za nauk. Red. L. V. Lytvyniuk. Poltava: NANO, 2023. 182. [in Ukrainian].
4. Kalashnyk M. P. (2021). Muzychnyi tezaurus: spetsyfika ta formy isnuvannia. [Music thesaurus: peculiarities, forms of existence]. *Muzykoznavcha dumka Dnipropetrovshchyny* : [zb. nauk. st.]. Dnipro,. 20 (1). 144-154. [in Ukrainian].
5. Krasikov M. M. (2024). Liudyna-entsyklopediia: Mykola Sumtsov yak avtor entsyklopedychnykh vydan. [Encyclopedia man: Mykola Sumtsov as an author of encyclopedic publications]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia: Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky*, 38. 133-144. [in Ukrainian].
6. Loshkov Yu. I. (2008). Profesiine muzyчне mystetstvo v poniatiinomu prostori. [Professional musical art in the conceptual space]. *Kultura Ukrainy* : zб. nauk. st., Kh.: KhDAK, 22. 141-152. [in Ukrainian].
7. Matsiuk H. (2019). Informatsiino-poshukovi tezaurusy: svitovyi ta vitchyzniani dosvid formuvannia. [Information retrieval thesauri: world and national experience]. *Scientific journal «Library Science. Record Studies. Informology»*, 2. 106-115. URL: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.2.2019.175881> (date of access: 19.10.2025). [in Ukrainian].
8. Matsiuk H. (2021). Tezaurus yak instrument informatsiinoho zabezpechennia mizhdystyplinarnykh naukovykh doslidzen [Thesaurus as a tool for providing information for interdisciplinary scientific research]: Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata nauk iz sotsialnykh komunikatsii. Kyiv. 292. [in Ukrainian].
9. Morfolohiia kultury: tezaurus [Morphology of culture: thesaurus]. / za red. prof. V. O. Lozovoho Kharkiv: Pravo, 2007. 384. [in Ukrainian].
10. Onishchenko O.I. (2017). Kulturotvorchyi potentsial epistolarii: yevropeyskyi dosvid druhoi polovyny XIX – pershoi polovyny XX stolittia: monohrafiia. [The cultural potential of epistolary writing: European experience in the second half of the 19th century and first half of the 20th century: monograph]. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K. 268. [in Ukrainian].
11. Popyk V. I. (2024). Ukrainska biohrafika KhKhI stolittia: novi vymiry. [Ukrainian biographies of the 21st century: new dimensions]. *Biography. Biohrafika. Biohrafistyka*: zб. pr. In-tu biohr. doslidzh.: elektronne naukove vydannia / NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho ; red. kol.: V. I. Popyk (holov. red.) ta in. Kyiv, 3. 20-26. [in Ukrainian].
12. Reid O., Ivlieva K. & Bratus T. (2020). Doslidzhennia leksykohrafichnykh dzherel linhvistychnoi kontseptsii tezaurusa. [Research of lexicographic sources of the thesaurus linguistic concept]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Movoznavstvo. Literaturoznavstvo*, 33 (2). 126-129. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215862> [in Ukrainian].
13. Sumtsov M. F. (1922). Veleten dumky i slova: (O. O. Potebnia). [A giant of thought and words: (O. O. Potebnya)]. Kharkiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy. 16. [in Ukrainian].

14. Sumtsov M. F. (1907). Leonardo da Vinci: Z 18 mal. Zlozhyv M. F. Sumtsov. [Leonardo da Vinci: From 18 paintings. Compiled by M. F. Sumtsov]. Kharkiv: Druk. «Pechat. dilo». 32. [in Ukrainian].
15. Sumtsov M. F. (1919). Panteleimon Kulish: (Z pryvodu 100-littia narodzh. 27 lyp. 1819 r.). [Panteleimon Kulish: (On the occasion of the 100th anniversary of his birth on 27 July 1819)]. Poltava: Ridne slovo. 54. [in Ukrainian].
16. Sumtsov M. F. (1918). Skovoroda i Ern. [Skovoroda and Ern]. *Literaturno-naukovyi visnyk*. Kyiv, 69 (I), Sichen. 41-49. [in Ukrainian].
17. Sumtsov M. F. (1918). Slobozhanshchyna i Shevchenko. [Slobozhanshchyna and Shevchenko]. *Shevchenko T. H. Kobzar*. V red. V. Domanovskoho. Kharkiv. IV-LXXIII. [in Ukrainian].
18. Suchasna bihrafika ta biobibliohrafiia: novi formy i metody doslidnytskoi ta informatsiinoi roboty, intehtatsii y poshyrennia bihrafichnykh znan. Naukova dopovid z praktychnymy rekomendatsiiamy. [Modern biographies and biobibliographies: new forms and methods of research and information work, integration and dissemination of biographical knowledge. Scientific report with practical recommendations]. *Biography. Biografika. Biografistyka* : zb. pr. In-tu biohr. doslidzh.: elektronne naukove vydannia / NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho ; red. kol.: V. I. Popyk (holov. red.) ta in. Kyiv, 2024, 3. 210-255. [in Ukrainian].
19. Tradytzii ta suchasni kontsepty entsyklopedychnoi spravy v Ukraini: kolektyvna monohrafiia [Traditions and modern concepts of encyclopaedic work in Ukraine: collective monograph] / Za red. d. i. n., prof. Kyrydon A. M. K. : Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychnе vydavnytstvo», 2018. 280. [in Ukrainian].
20. Khirina H. O., Kalashnyk M. P. (2025). Vydatni postati ukrainskoi kultury – M. F. Sumtsov ta M. V. Lysenko: malovidoma storinka istorii. [Outstanding figures of Ukrainian culture – M. F. Sumtsov and M. V. Lysenko: a little-known page of history] Future of science: innovations and perspectives : Proceedings of IX International Scientific and Practical Conference (Stockholm, Sweden, 14–16 July 2025). Stockholm. 120-126. <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/19630> [in Ukrainian]
21. Khirina H. O., Kalashnyk M. P. (2025). Mykola Sumtsov – doslidnyk yavyscha metsenatstva u svitovii kulturi. [Mykola Sumtsov is a researcher of patronage in world culture.]. *Science and education: synergy of innovation. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference*. MDPC Publishing. Berlin, Germany. 170-176. URL: <https://sci-conf.com.ua/i-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-science-and-education-synergy-of-innovation-1-3-09-2025-berlin-nimechchina-arhiv/>. [in Ukrainian].
22. Khirina H., Kalashnyk M. (2025). M. F. Sumtsov – pershoprokhodets vykladannia ukrainskoiu movoiu v Kharkivskomu Imperatorskomu universyteti. [M.F. Sumtsov – pioneer of teaching in Ukrainian at the Kharkiv Imperial University]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 3 (143). 273-297. URL: https://pedscience.sspu.edu.ua/?page_id=6611 [in Ukrainian].
23. Kalashnyk M. (2011). Music thesaurus: peculiarities, features, forms of existence (based on composers creative activities): Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora mystetstvoznavstva. Kyiv. 416. <https://www.webofscience.com/wos/pqdt/full-record/PQDT:160241730>
24. Kalashnyk M., Khirina G., Soshnikov A., Novikov I. & Savchenko L. (2024). Transformation of the content of the category of «artist» in the modern era in philosophical and art historical discourse. *Amazonia Investiga*, 13 (79). 245-256. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.79.07.19> .

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 19.12.2025